VARIA DACO-ROMANA (XIX-XX)

CONSTANTIN C. PETOLESCU (Bucureşti)

XIX. Dacii în diplomele militare romane

Până de curând, singura menţiune a acestui etnic în diplomele militare romane se întâlnea într-o tăbliţă care transcrie un decret imperial *(constitutio)* din 7 februarie 71[1]: *veteranis qui militaverunt in classe Misenensi sub Sex(to) Lucilio Basso*[2]*, qui sena et vicena stipendia aut plura meruerunt et sunt deducti Paestum;* diploma este acordată *Tutio Buti f(ilio) Dacus* (observăm că numele titularului este la dativ[3], dar indicaţia etnicului la nominativ). Data timpurie a recrutării sale (aproximativ anii 44-45) poate avea două explicaţii: fie că *Tutius* provine din dacii de la sud de Dunăre, din provincia Moesia[4]; fie este unul din recruţii furnizaţi armatei romane de un dinast din partea de sud a Daciei, client al Romei. Oricum, înrolarea sa în flota de la Misenum arată că provine din rândul populaţiei riverane, obişnuită cu meseria navigaţiei[5].

O altă diplomă militară, de la Valentia Banasa din anul 124, are ca titular un veteran din *ala Gemelliana civium Romanorum* (din armata Mauretaniei Tingitana): *ex de[curione...]ni Daci [f....et...a]e Luci fil(iae) Sat..., [uxori] eius et Dacio [f. eius]*[6]. Titularul diplomei este necunoscut; dar indicaţia patronimicului, *Daci [f.]*, precum şi numele fiului veteranului (*Dacio;* la dativ?) arată originea dacă a acestuia[7]. După N. Gostar, tatăl veteranului se chema *Dacius,* nu *Dacus.* Numele decurionului veteran şi al fiului său ar putea fi şi *Dacio*[8]. Şi în acest caz este vorba de un militar recrutat înainte de cucerirea Daciei, probabil tot de la sud de Dunăre; la data "lăsării la vatră", el era deja cetăţean roman, cum sugerează rangul său şi faptul că trupa în care servise poartă atributul *c(ivium) R(omanorum).*

De curând s-a publicat o nouă diplomă militară, din 20 august 127, înregistrând 7 *alae* şi 27 *cohortes* din armata provinciei Britannia[9] (între acestea, *cohors I Aelia Dacorum,* creaţie a împăratului Hadrian[10]). Titularul diplomei este un fost pedestraş *(ex pedite)* din *cohors II Lingonum,* pe nume *Itaxa Stamillae f(ilius) Dacus* (ambele antroponime cunoscute se pare pentru prima dată în onomastica traco-dacică[11]). Având în vedere că *honesta missio* intervine *quin(is) et vic(enis) plur(ibusve) stip(endiis) emeritis,* rezultă că acest dac fusese recrutat în 101 sau 102. După părerea noastră, poate fi vorba de un participant la invazia în Moesia Inferior din iarna 101/102[12]; după înfrângere, acest dac şi alţii au făcut probabil act de supunere, fiind trimişi în Britannia[13].

Un alt dac mai apare într-o diplomă militară din 23 martie 178, acordată unui fost călăreţ, *ex equite Thiodo Rolae fil(io) Daco,* din *cohors VII Thracum,* tot din armata provinciei Britannia[14]. Numele *Thiodus* pare a fi atestat pentru prima dată în antroponimia traco-dacică, dar patronimul aminteşte (cum remarcă editorul acestui document epigrafic) de regele get *Rholes* (Cassius Dio, LI 24,6-7 şi 26,1). El a fost recrutat dintre dacii care locuiau la sud de Dunăre (Cassius Dio, LI 22,7) sau chiar din Dacia (conform principiului recrutării regionale)[15].

XX. Dacia în *Tabula Peutingeriana*

Faţă de marea arteră care lega nordul Italiei de Orient (Mediolanum-Verona-Emona-Singidunum-Serdica-Byzantion-Ancyra-Tarsus-Antiochia), Dacia se afla într-o poziţie excentrică[16]. Din drumul imperial care, trecând prin centrele legionare de la Singidunum şi Viminacium, continuând de-a lungul Dunării până la Mare, *Tabula Peutingeriana*[17] marchează alte trei drumuri care se desprind spre Dacia: primul porneşte de la Lederata şi ajunge la Tibiscum; cel de-al doilea se desprinde la Talliata, trece prin Dierna şi Tibiscum, ajunge la Sarmizegetusa (Ulpia Traiana), iar de aici continuă prin Apulum şi Napoca până la Porolissum; cel de-al treilea drum porneşte de la Drobeta, străbate Oltenia până la Romula, urcă pe Olt până la ieşirea din trecătoare, iar de aici continuă spre Apulum. Localităţile menţionate în *Tabula* apar şi în alte surse, dintre care cele mai importante sunt *Îndreptarul Geografic* al lui Claudius Ptolemaeus şi *Cosmographia* Anonimului din Ravenna (sec. VII).

Urmărind traseul Tabulei, observăm că unele

THRACO-DACICA, tomul XIX, nr. 1-2, Bucureşti, 1998, p. 157-160

localităţi, situate pe principalul drum din Dacia, sunt marcate printr-o vignetă cu două turnuri: Tibiscum, Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Porolissum[18]. Tibiscum este înregistrat de două ori: la capătul drumului care, pornind de la Lederata, trece între altele prin Berzobis şi Azizis (menţionate de Priscianus, după comentariile de război ale cuceritorului Daciei: *Traianus in I Dacicorum: inde Berzobim deinde Aizi processimus*[19] (acesta este marcat cu vignetă); apoi din nou pe drumul care porneşte de la Dierna, apoi prin culoarul Cerna-Timiş ajunge la Tibiscum. Deoarece cele două drumuri se uneau la *Tibiscum*, acesta era considerat un punct important, fiind marcat de o vignetă cu două turnuri[20]. De remarcat că şi Ptolemeu (III 8,4)[21] menţionează de două ori Tibiscum între localităţile din Dacia. Deşi apar sub coordonate diferite, nu poate fi vorba de două localităţi omonime[22]; explicaţia trebuie găsită în faptul că *Tabula Peutingeriana* (un prototip al acesteia) a fost probabil o sursă pentru Geografia lui Ptolemeu[23].

Celelalte toponime cu vignetă reprezintă puncte importante în viaţa provinciei: *Sarmizegetusa* era capitala Daciei; *Apulum* era sediul legiunii XIII Gemina şi leagănul a două oraşe romane (unul *municipium Aurelium*, devenit curând *colonia Aurelia*, celălalt *municipium Septimium*); *Napoca* era *municipium Hadrianum*, apoi *colonia Aurelia* şi reşedinţa procuratorului Daciei Porolissensis; *Porolissum* era "cheia de boltă" a apărării romane pe graniţa septentrională (motiv pentru care provincia de nord a fost denumită *Dacia Porolissensis*), iar ulterior a devenit *municipium Septimium*. De mirare este că *Potaissa*, centru de legiune după anul 168 (când s-a instalat aici legiunea V Macedonica), apoi *municipium Septimium* şi *colonia Septimia*, nu este marcată cu vignetă; după părerea noastră, această lipsă poate reprezenta un *terminus ante quem* pentru imaginea Daciei în *Tabula Peutingeriana*.

Observăm că nici Drobeta (*municipium Aelium Hadrianum*, apoi *colonia Septimia*), nici Romula (*municipium* cel mai târziu sub Marcus Aurelius, *colonia* probabil de la Septimiu Sever), nici Dierna (*municipium* probabil tot de la Septimiu Sever) nu apar cu vignete; explicaţia ar fi că ele se aflau pe un drum de mai mică importanţă militară şi strategică. Remarcăm totuşi că *Tabula* înregistrează unele toponime mărunte (precum cele de pe linia *Apus flumen* până la Tibiscum ori *Admutrium* şi *Pelendova* din Oltenia, cu oarecare rol militar doar în epoca războaielor de cucerire a Daciei.

Observând de asemenea că în *Tabula* nu figurează colţul de sud-est al Transilvaniei, C. Daicoviciu trăgea concluzia că modelul acesteia nu poate fi decât un itinerar întocmit între anii 251-271, când romanii au pierdut controlul asupra acestei zone[24]. De fapt, lipsesc şi alte drumuri de importanţă militară şi strategică, precum: drumul de pe cursul inferior al Mureşului, care, prin Micia şi Partiscum, ducea spre Pannonia Inferioară; linia de castre de pe *limes transalutanus* (al cărui capăt de sud pornea aproximativ din faţa centrului legionar de la Novae); linia de castre din estul şi nordul Transilvaniei: or, în perioada 245-270, graniţa de sud-est şi de est a Daciei era mult mai importantă (mai solicitată) din punct de vedere militar decât linia *Lederata-Tibiscum*. De fapt, reţeaua rutieră a Daciei este redată foarte simplu, într-o formă primară, reflectând mai degrabă o realitate din primele decenii ale provinciei.

Toate acestea ne îndeamnă a data *editio princeps a Tabulei*[25], în care a fost inclusă şi Dacia, mult mai devreme decât s-a considerat până acum; având în vedere repetarea numelui Tibiscum la Ptolemeu (eroare determinată de neînţelegerea de către geograful alexandrin a dublării acestui toponim în *Tabula*), considerăm că *Tabula Peutingeriana* poate data din prima jumătate a secolului al II-lea. Momentul cel mai probabil ni se pare domnia împăratului Hadrian, care a străbătut imperiul de la un capăt la altul. Pierderea Daciei în perioada Gallienus-Aurelian a făcut ca reactualizarea acestui model în secolul al IV-lea să nu mai cuprindă evoluţia sistemului militar-rutier din a doua jumătate a secolului al II-lea şi prima jumătate a secolului al III-lea.

NOTE

1. CIL, XVI, 13.

2. Comandantul flotei, Sex. Lucilius Bassus, este un personaj bucurându-se de o oarecare celebritate, în legătură cu evenimentele furtunoase din cursul războiului civil din anii 68-69 (vezi H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire Romain*, I, Paris, 1960, p. 92-94, n° 39).

3. Pentru numele *Tutius*, vezi W. Tomaschek, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, Wien, 1980 [unveränderter Nachdruck aus "Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften", 128 (IV), 130 (II), 131(1)], II, 2, p. 38. Numele se regăseşte şi în mediul celtic; vezi CIL, III, 10949 (= 4264) (Scarbantia): *Teuriscus, Tutiae f(ilius), an(norum)* XX *h(ic) s(itus) e(st)*. Un *Butes* apare într-o inscripţie de la Strei-Săcel în Dacia Superioară (CIL, III, 7893 = IDR, III/3, 16).

4. El poate fi un urmaş al geţilor transferaţi la sud de Dunăre de Sextus Aelius Catus (Strabo, *Geogr.* VII 3,10); despre prezenţa dacilor la sud de Dunăre, vorbeşte şi Cassius Dio (LI 22,7). Vezi G. G. Mateescu, ED, I, 1923, p. 247; I. I. Russu, *Daco-geţii în Imperiul Roman*, Bucureşti, 1980, p. 20, 43.

5. Despre prezenţa traco-geţilor (din zona dunăreană şi a litoralului pontic) în flotele pretoriene de la Misenum şi Ravenna: J. Kolendo, Puteoli, 12-13, 1988-1989, p. 77-86 (*non vidi;* studiu cunoscut din scurta notă din AnnÉp, 1990, 16 b).

6. CIL, XVI, 171.

7. I. I. Russu, *Daco-geţii*, p. 43.

8. Cf. ISM, V, 296 (Galaţi-Barboşi): *L. Iul(ius) Iulianus qui et Rundacio.*

9. Este vorba de *tabella I*, parţial pierdută, a unei diplome militare, cu loc de descoperire necunoscut, aflată într-o colecţie particulară din München; publicată de J. Nollé, ZPE, 117, 1987, p. 269-274 (vezi p. 270, nota 2: «Das hier vorgestellte Diplom stammt dem Vernehmen nach "vom Balkan"»), cu un *addendum* de Margaret M. Roxan, *ibidem*, p. 274-276 (« A fragment of tabella I of a diploma, which had been found in Bulgaria, appeared on the London art market in the middle of April 1997 »).

10. Vezi IDRE, I, 200-240.

11. Editorul apropie *Itaxa* de un nume de origine alană menţionat în *Chronographia* lui Theophanes, precum şi de *Ithazis* dintr-o inscripţie de la Ulmetum din Dobrogea (AnnÉp, 1912, 302 = ISM, V, 79, nume considerat iranian de I. I. Russu, SCIV, 9, 1958, 2, p. 317; cf. D. Detschew, *Die Thrakischen Sprachreste* [2], Wien, 1976, p. 215).

12. Vezi în această privinţă: C. C. Petolescu, *La victoire de Trajan en Mésie Inférieure*, Thraco-Dacica, XVI, 1-2, 1995, p. 223-226.

13. Despre *cohors II Lingonum*, în care a servit acest dac, vezi M. G. Jarrett, Britannia, 25, 1994, p. 50; nu avem vreo dovadă că această trupă ar fi participat la primul război dacic al lui Traian şi astfel să-şi fi completat efectivele cu recruţi locali.

14. Margaret M. Roxan, *Roman Military Diplomas 1985-1993*, London, 1994, p. 308-310, n° 184 (*tabella I*, «found in Bulgaria»; acum în colecţia Axel Gutmann, Berlin).

15. Este posibil ca informaţia despre provenienţa diplomei (consemnată în nota precedentă) să nu fie corectă, iar diploma să provină mai degrabă din România.

16. Din acest motiv, drumul plănuit de Caracalla ocoleşte Dacia, provincia nefiind menţionată în *Itinerarium Antonini*; vezi totuşi indicaţia din Historia Augusta, *Ant. Carac.* 5,4: *dein ad orientem profectionem parans omisso itinere in Dacia resedit.*

17. Dintre publicaţiile cele mai accesibile privitoare la acest izvor geografic, cităm: K. Miller, *Itineraria Romana. Römische Reisewege an der Hand der Tabula Peutingeriana*, Stuttgart, 1916; Annalina şi Mario Levi, *Itineraria picta. Contributo allo studio della Tabula Peutingeriana*, Roma, 1967; *E. Weber, Tabula Peutingeriana. Codex Vindobonensis 324*, Graz, 1976 (*Komentar şi Vollstandige Faksimile-Ausgabe im Originalformat*).

18. Vezi de asemenea Al. Suceveanu, care, observând că *Axiopolis* este însoţită de o vignetă ("encore plus élaborée": Al. Suceveanu - Iuliana Barnea, Dacia, N.S., 27, 1993, p. 172), ajunge la concluzia că şi această cetate din Dobrogea a putut accede la rangul de *municipium*, aducând în acest sens (cu prudenţă şi mult spirit critic) şi unele argumente epigrafice. La acestea am adăuga şi inscripţia de la Rasova, menţionând un *duumvir* (Gh. Poenaru Bordea, *Noi monumente epigrafice din Scythia Minor*, Constanţa, 1964, p. 107, n° 5), pe care Al. Suceveanu (*loc. cit.*, p. 166) o leagă totuşi de Tropaeum Traiani; după părerea noastră, piatra a putut ajunge la Rasova mai degrabă de la Axiopolis, transportată pe apă, decât de la Tropaeum (oricum, faptul că nu se indică oraşul al cărui *duumvir* este personajul, înseamnă că piatra *a fost adusă ulterior* la Rasova). Un impediment în acceptarea deplină a ipotezei ridicării cetăţii dobrogene la rangul municipal ar fi că *Tabula* marchează cu vignete şi alte aşezări din Dacia, înainte de a deveni municipii (Tibiscum, Porolissum; vezi mai departe) sau *Taliata* din Moesia

Superioară - care nu a atins niciodată rangul municipal, dar era un important nod rutier.

19. Vezi *Izvoare privind istoria României*, I, Bucureşti, 1964, p. 484-485.

20. La fel este cazul la Taliata, de unde se desprinde drumul ce trece prin Dierna spre Tibiscum.

21. *Izvoare*, I, p. 544-545.

22. O localitate *Tibisca* este înregistrată de Ptolemeu (III 10,6; *Izvoare*, I, p. 553) la sud de Dunăre; R. Vulpe o localiza în Dobrogea (vezi Al. Suceveanu, *loc. cit.*, p. 162).

23. Vezi în acest sens E. Polaschek (RE Suppl. X, col. 759), care presupune, între sursele posibile ale lui Ptolemeu, un ipotetic itinerar imperial.

24. C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'Antiquité*, Bucureşti, 1945, p. 184, nota 2. Ipoteza a fost dezvoltată de E. Manni (*L'impero di Gallieno*, Roma, 1949, p. 30-31), care, pe baza unor observaţii privind graniţa rhenană, ajunge la concluzia că acest model nu poate fi anterior anului 260.

25. Datarea *Tabulei Peutingeriene* este disputată. După K. Miller, manuscrisul medieval ar avea la bază o hartă a Imperiului Roman executată pe la anul 360; după Annalina şi Mario Levi, *Tabula* a cunoscut mai multe etape de redactare, prima din timpul lui Septimiu Sever, ultima din secolul al V-lea; iar după E. Weber, din harta lui Agrippa ar deriva *Itinerarium Antonini*, reactualizat în secolul al IV-lea, care a reprezentat sursa Geografului din Ravenna şi, printr-o copie din secolul al IX-lea, s-ar fi ajuns la *Tabula* care poartă numele lui Conrad Peutinger. Vezi un rezumat al discuţiilor, cu toate sursele bibliografice, în studiul publicat de Alexandru Suceveanu şi Iuliana Barnea, Dacia (N.S.), 37, 1993, p. 167-171.

VARIA DACO-ROMANA (XIX-XX)

(Résumé)

XIX. Les Daces dans les diplômes militaires romaines

Jusque récemment, l'indication ethnique *Dacus* accompagnant le nom du possesseur d'un diplôme militaire était attestée seulement dans l'acte d'un marin de la flotte de Misène du 7 février 71 (CIL XVI, 13).

Un autre Dace, *Itaxa Stamilae f(ilius)*, vétéran de la *cohors II Lingonum* de l'armée de Britannia, fait son apparition dans un diplôme récemment publié du 20 août 127 (J. Nollé, ZPE, 117, 1987, p. 269-274). Il s'agit, à notre avis, d'un participant à l'invasion barbare de l'hiver de 101/102 en Mésie Inférieure; après la défaite, ce Dace et d'autres firent probablement acte de soumission, étant enrôlés dans l'armée romaine et envoyés en Bretagne.

Un troisième vétéran, *Thiodus Rolae fil(ius)*, de la *cohors VII Thracum*, également de l'armée de Britannia, fait son apparition dans un diplôme du 23 mars 178 (Margaret M. Roxan, RMD, 1994, n° 184).

XX. Dacia dans *Tabula Peutingeriana*

L'auteur remarque que plusieurs villes situées sur la route impériale de l'ouest de la Dacie (Tibiscum, Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Porolissum) sont accompagnées d'une vignette à deux tours; fait exception *Potaissa*, centre légionnaire (à partir de 168, après l'installation de la légion *V Macedonica*) et importante ville romaine (*municipium et colonia* depuis Septime Sévère). Il s'ensuit que l'image de Dacia dans la Table de Peutinger est antérieure à Marc Aurèle, voire même de l'époque d'Hadrien.